



Tuomas Tepora

Neurotieteiden haaste tunteiden historialle

Tunteet kiinnostavat yhä enemmän eri tieteenaloja. Neurotieteet ovat tuoneet tiedostamattoman takaisin osaksi inhimillistä kokemusta. Tunteiden historiassa vallalla ollut sosiaalinen konstruktivismi on saamassa merkittävän haastajan biologian ja ympäristön vuorovaikutusta korostavasta aivotutkimuksesta. Tuomas Tepora esittelee tunteiden historian näkökulmia ja pohtii niiden mahdollisuuksia, rajoja ja suuntaviivoja: mikä tunteissa on muuttuvaa, mikä yleisinhimillistä ja mitä annettavaa neurotieteillä on tunteiden historialle?

Järki–tunne-jaottelu on murtunut myös ihmistieteissä, mikä on nostanut tunteet osaksi kognitiivista päättelyä ja havainnointia.¹ Tunteita tarkastelemalla ihmistieteiden tutkijat kenties toi-

vovat pääsevänsä käsiksi inhimilliseen esiymäryrkseen, joka on peittynyt rationaalisuutta korostavien teorioiden ja maailmankuvan varjoon, niin kuin filosofi Daniel M. Gross kirjoittaa.² Tämän lisäksi emootioiden luonne länsimaisessa arkiajattelussa vakiintuneen mieli-ruumis- ja järki–tunne-vastinparien kautta on osoittautunut luonnontieteellisessä tarkastelussa kestävämmäksi ja ihmistieteiden kritisoi-
maksiksi.³

Eri tieteenalojen näkemykset eivät ymmärrettävästi aina kohtaa toisiaan sopuisasti eikä se liene tarkoituskaan. Ihmistieteellisessä ääripääs-

3. Antonio R. Damasio (1994) *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, New York: Putnam; Antonio R. Damasio (2003) *Looking for Spinoza. Joy, Sorrow, and the Feeling Brain*, Orlando: Harcourt; Joseph LeDoux (1996) *The Emotional Brain. The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*, New York: Touchstone; Joseph LeDoux (2002) *Synaptic Sel. How our Brains Become Who We Are*, New York: Viking; William M. Reddy (2001) *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press; Gerald M. Edelman (2006) *Second Nature. Brain Science and the Human Knowledge*, New Haven: Yale University Press, 45. Länsimaisen filosofian historiassa René Descartesin mutkat suorina kiteytetty jako irrationaalisen tunteen ja rationaalisen järjen välillä ei kuitenkaan ole itsestään selvää. Aristoteleen *Retoriikasta* lähtien tunteiden ja järjen yhdistäminen toivotun päämäärän saavuttamiseksi on toiminut poliittisen ajattelun eräänä pontimena. Itse asiassa jako järkeen ja tunteeseen saattaa olla yllättävän tuore, moderni tuote, ks. Gross (2006), 39–50; Thomas Dixon (2003) *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*, Cambridge: Cambridge University Press, 2–4.

1. Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa ja prof. Henrik Meinanderin johtamaa projektia *Emotions and the Cultural History of War in Finland, 1939–1951*. Keskustelut projektin toisen tutkijan Ville Kivimäen kanssa ovat suuresti auttaneet ajatusten kiinteyttämisessä.

2. Daniel M. Gross (2006) *The Secret History of Emotion. From Aristotle's 'Rhetoric' to Modern Brain Science*, Chicago: University of Chicago Press, 9.

sä monet Foucault'sta innoittuneet tutkijat ja eräät kulttuuriantropologit korostavat tunteiden konstruktiivisuutta, diskursiivisuutta, poliittisuutta ja opittua sosiaalisuutta niiden yksilöpsykologisten ja biologisten piirteiden kustannuksella.⁴ Luonnontieteellisessä ääripäässä evoluutiopsykologeille tunteiden logiikka aukenee parhaiten – tai ainoastaan – luonnonvalinnan kautta: tunteet ovat universaaleja, sillä niiden funktio on informoida ihmistä lajinsa edustajana ympäristön vaaroista ja suhteellisista eduista, myös sosiaalisissa tilanteissa.⁵ Näiden väliin sijoittuvat esimerkiksi tunteiden kautta etiikkaa ja moraalialia tutkivat filosofit ja intohimojen yhteiskunnallisuutta korostavat sosiologit. Kognitiotieteilijät puolestaan näkevät tunteet ajatteluun verrattavina ja tavoitteellisina prosesseina.⁶ Tässä kohdin neurotieteilijät lienevät varauksellisesti samaa mieltä, mutta muistuttavat myös monien tunteiden tiedostamattomasta ja kontrolloimattomasta vaistomaisuudesta, jolloin he löytävät yllättävääkin tukea psykoanalyttisistä suuntauksista ja psykohistoriasta.⁷

Onkin ymmärrettävää, että tunnenormien, -ilmaisun ja -kokemuksen muutosta tarkasteleva tunteiden historia on kasvavassa määrin monitieteistä. Yleensä se on ymmärretty sosiaalisen konstruktivismiin näkökulmasta, mutta tässä artikkelissa haastan tunteiden rakentumista puoltavia näkökulmia vuoropuheluun neurotieteiden kanssa. Käsittelen tunteita laajasti sekä tietoisina että tiedostamattomina, käytöstä ja ajattelua kontrolloidusti ja kontrolloimatta ohjaavina toimintoina ja kokemuksina, joilla on vahvasti fysiologinen perusta, mutta useimmiten niiden vaikutusalueetta on ihmisen sosiaalinen ympäristö. Tunnetutkijoiden piirissä vallitsee yksimielisyys siitä, että tunteet eivät ole vain ”harmittomia” reaktioita ulkoisiin ärsykeisiin. Siksi tunteita ei olekaan syytä käsitellä historian ja sen tutkimuksen ylijäämänä, vaan historian tekijöinä.⁸

Konfliktikohdat synnyttävät myös tieteidenvälisiä ylityksiä puolin ja toisin.⁹ Tunnettu vastakohta on kamppailu yhtäällä evoluutiobiologian

ja genetiikan sekä toisaalla ympäristön ja sosiaalisten sekä kulttuuristen vaikutusten välillä. Harva kieltää tunteiden fysiologisen luonteen, mutta kaikki tämän peruslähtökohdan jälkeen on avointa tieteelliselle keskustelulle. Vaikeimmat ongelmat ovat usein kysymyksiä yksinkertaisia: ovatko ihmisten tunteet ja niiden tarkoitus pohjimmiltaan perimän ohjaamia ja universaaleja vakioita vai yhteiskunnallisten normien, käytänteiden ja muuttuvien olosuhteiden muokkaamia ja ohjaamia? Vastaus ei kuitenkaan liene yksiselitteisesti joko–tai.

Pyrin löytämään väyliä yllä esitetyn kahtiajako on ylittämiseksi tunteiden historian kannalta. Kahtiajako on olennainen siitäkin syystä, että se asettaa pohdittavaksi kysymyksen, onko tunteilla ylipäätään historiaa, mikäli tunteet ovat luon-

4. Catherine A. Lutz & Lila Abu-Lughod (1990) (toim.) *Language and the Politics of Emotion, Studies in Emotion and Social Interaction* -sarja, Cambridge: Cambridge University Press.

5. John Tooby & Leda Cosmides (2008) 'The Evolutionary Psychology of the Emotions and Their Relationship to Internal Regulatory Variables', teoksessa Michael Lewis & Jeannette M. Haviland-Jones & Lisa Feldman Barret (toim.) (2008) *Handbook of Emotions, Third Edition*, New York: Guilford Press.

6. Martha C. Nussbaum (2001) *Upheavels of Thought. The Intelligence of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press; Sari Näre (toim.) (1999) *Tunteiden sosiologiaa I: Elämyksiä ja läheisyyttä & II: Historiaa ja säätelyä, Tietolipas 156 & 157*, Helsinki: SKS; Agneta H. Fischer & Antony S. R. Manstead (2008) 'Social Functions of Emotion', teoksessa *Handbook of Emotions*; Keith Oatley (1992) *Best Laid Schemes. The Psychology of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press.

7. LeDoux (1996); Juha Siltala (2001) 'Psykohistorian metodologisia kysymyksiä', teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen, Tietolipas 175*, Helsinki: SKS; Thomas J. Scheff (1994) *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism and War*, Boulder: Westview Press.

8. Laaja ja monitieteinen yleisesitys tunteista, ks. Michael Lewis & Jeannette M. Haviland-Jones & Lisa Feldman Barret (toim.) (2008) *Handbook of Emotions, Third Edition*, New York: Guilford Press.

9. Ks. esim. Edelman (2006).

teeltaan biologisesti universaaleja? Entä elleivät tunteet ole universaaleja, mikä niissä on muuttuvaa eli historiallista? Vai pohtiiko tunteiden historia ”vain” tunnenormien ja tunneilmaston muutoksia, jotka ovat todennettavasti ajassa muuttuvia ilmiöitä?

Tarkoitukseni on pikemmin herättää uusia kysymyksiä kuin tarjota valmiita vastausmalleja. Esittelen tunteiden historiaa tutkimusalana kolmen tunnehistorian teoriaa ja metodologiaa kehittäneen historioitsijan eli Peter Stearnsin, William Reddyn ja Barbara Rosenweinin ajatuksia pohtimalla.¹⁰ Yhteistä näille kolmelle tutkijalle on heidän pääasiallinen kiinnostuksensa tunnenormien muutokseen. Etenkin Reddy ja Rosenwein puoltavat lisäksi sosiaalista konstruktivismia ja tunteiden tarkoituksenmukaisuutta edustavia menetelmiä myös mahdollisen tunne muutoksen tarkasteluun. Vertailen samalla muiden tunnehistorioitsijoiden ajatuksia tarkemmin esitellyihin kolmeen tutkijaan, joiden valinta esimerkeiksi perustuu heidän merkittävyteensä alan kehittäjinä.

Keskityn neurotieteiden uusien menetelmien tuottaman tiedon esittämään haasteeseen, jonka mukaan tunteet ovat sekä tiedostamattomia että tiedostettuja, vahvasti ruumiillisia, ihmisen toimintaa suurelta osin kontrolloimattomasti ohjaavia prosesseja. Mihin suuntaan tunteiden historiaa voisi tämän perusteella kehittää? Kuinka aivotutkimuksen tulokset tunteiden kehollisuudesta, tietoisuutta määrittävästä olemuksesta ja aivojen ”konstruktivisesta” muokkautumiskyvystä ovat integroitavissa historian tutkimukseen yleensä ja tunteiden historiaan erityisesti?

Tässä erääksi suurimmaksi haasteeksi nousee kognitiotieteissä tapahtunut tunteiden konstruktivisuutta korostava emootioiden yhdistäminen osaksi ihmisten tavoitteellista ympäristöön suuntautumista, minkä myös neurologit osittain allekirjoittavat. Tunnehistorioitsijoiden usein hyödyntämässä kognitiivisessa psykologiassa tunteet nähdään osana ihmisen ongelmanratkaisukykyä, jolloin niitä käsitellään ikään

kuin rationaalisuuteen pyrkivien ratkaisujen tulkintoina, eräänlaisina ajatuksina. Tällöin korostuu niiden tiedostettavuus. Aivotutkimus puolestaan ei allekirjoita tätä näkökulmaa, vaan korostaa tunteiden tiedostamatonta ja ”primitiivistä” perustaa, mutta näkee ne kuitenkin osana ihmisen tietoisuutta ja osittain myös kognitiivista päättelyä. Järkeä ja tunne eivät ole toistensa vastakohtia, vaan toisiaan täydentäviä havainnoinnin ja päättelyn välineitä sekä olennaisia tietoisuuden osia. Onkin osoitettu, että tunteet eivät aina ole esikognitiivisia niin kuin monet ”primääritason” pelkoreaktiot, vaan edellyttävät pitkälle tiedostettua tulkintaa asioista. Tällaisia ”sekundaaritason” sosiaalisia tunteita ovat esimerkiksi häpeä tai syyllisyys.¹¹

Ihmisten käyttäytymistä ei voi siis jaotella yksiselitteisesti joko rationaaliseksi tai irrationaaliseksi, vaan osin tiedostamattomat tunteet ovat kiinteä osa päätöksentekoa ja tietoisuutta.

Tunteiden hallintaa

Viime vuosina on jopa puhuttu emotionaalista käänteestä,¹² joka puolestaan kulttuurintutkimuksessa ja yhteiskuntatieteissä on jo hieman aiemmin nimetty affektiiviseksi käänteeksi.¹³ Vii-

10. En ole ensimmäinen, joka on käsitellyt tunteiden historian teoriaa ja metodologiaa näiden kolmen historioitsijan kautta; kyseessä tosin on yhteishaastattelu. Ks. Jan Plamper (2010) 'The History of Emotions. An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns', *History and Theory* 49, 237–265.

11. Daniel M. T. Fessler (1999) 'Toward an Understanding of the Universality of Second Order Emotions', teoksessa Alexander Laban Hinton (toim.) *Biocultural Approaches to the Emotions*, Publications of the Society for Psychological Anthropology 10, Cambridge: Cambridge University Press, 102–104.

12. Jan Plamper (2009) 'Emotional Turn? Feelings in Russian History and Culture', *Slavic Review* 68, 229–237.

13. Patricia Ticineto Clough & Jean Halley (2007) *The Affective Turn? Theorizing the Social*, Durham: Duke University Press. Affektiiviseen käänteeseen tosin voi sisällyttää niin tunteet kuin ruumiinkin, sillä kiinnostus ”afekteihin” ruumiillisina ja sosiaalisina ilmiöinä on oikeastaan pitkälti sukupuolentutkimuksen kehollisten näkökulmien poikima innovaatio.

me vuosikymmenien lingvistiset, kulttuuriset ja ruumiilliset käänneet ovat siis saaneet jatkoa.

Tunteiden historian tutkimus muodostui 1980-luvulla tilanteessa, jossa angloamerikkalaiset yliopistot vallannut poliittisuutta korostanut sosiaalinen ja kielellinen konstruktivismi kohtasi historian perinteisen, teoriattomasti kausaalisuhteilla selittävän historianfilosofian.

Tunteet ja intohimot ymmärrettiinkin 1990-luvulle tultaessa pikemmin konstruktivistisesti. Millaisia tunteenkäsittelyn muotoja eri aikakaudet edustivat ja kuinka tunteita säädeltiin sosiaalisesti ja kulttuurisesti? Tunnenormien ohella myös tunteet kokemuksina tulivat historiallisen tutkimuksen piiriin. Muuttuivatko tunteet ympäristön ja kulttuurin muuttuessa? Tunnehistorioitsijat halusivat keskittyä tunteiden kokemisen muuttuvaan sosiaaliseen ympäristöön ja niiden muuttuvaan kielellis-kulttuuriseen käsitteistöön pikemmin kuin ihmisen psykologisesti hahmotettuihin sisäisiin tuntoihin.

Tunnehistorioitsijat ovat tieteen alalleen uskollisina yleensä melko maltillisia oletuksissaan tunteiden kokemuksellisen sisällön muutoksista; usein se ei konstruktivistisesti suuntautuneita tutkijoita paljon edes kiinnosta. Vaikka sosiaalisten suhteiden muutokset näkyvät myös tunteiden vaihtelussa ja tunnekokemusten nyansseissa, ei tämä vielä tarkoita suoranaista muutosta varsinaisen tunnekokemuksen sisällössä. Ero tunteiden ja niiden kulttuuristen merkitysten välillä on tehtävä selväksi. Tunteet käsitteinä ovat perustellusti historiallisesti muuttujia. Tämän osoittaa jo se, että eri aikoina ja eri kulttuureissa on tunnekuvauksia, joita ei sellaisenaan tunneta kaikkialla muualla. Esimerkkinä Thomas Dixon on pohtinut aatehistoriallisesti modernin tunne-käsitteen syntyä intohimojen ja mielen liikutusten seasta.¹⁴

Amerikkalaiset Peter N. ja Carol Z. Stearns esittelivät vuonna 1985 artikkelissaan ”Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards” hankalasti suomentuvan käsitteen *emotionology*. Tämä oli ensimmäi-

nen kerta, kun tunteiden historia pyrittiin kiteyttämään omaksi alakseen. Kiteytettynä ”tunnelogia” kirjoittajia mukaillen tarkoittaa niitä asenteita ja standardeja, joita yhteiskunta tai jokin selvärajainen ryhmä ylläpitää tunteille ja joita yhteiskunnalliset instituutiot päivittäin vahvistavat.¹⁵ Välittöminä lähtökohtina tunteiden historialle olivat perhehistorian piirissä tehdyt huomiot kiintymyssuhteiden muutoksissa, ranskalainen mentaliteettien historia ja Norbert Eliasın sivilisaatioteoria.¹⁶

Itse tunteista subjektiivisina tuntemuksina tämä lähestymistapa ei sano paljonkaan. Tunteet ovat siis osa inhimillistä kokemismaailmaa, ja historian tehtävänä on kuvata ihmisyyhteisöjen keinoja tämän kokemusmaailman sosiaaliseksi, kulttuuriseksi ja kielelliseksi jäsentämiseksi sekä, mikä kenties tärkeintä, tunteiden ohjaukseksi kulloinkin tuottavaksi ja ihannoiduksi määriteltyn toimintaan.

Muutos ”tunnelogiassa” hahmottuu pitkällä aikavälillä. Viktoriaanisen ajan Yhdysvalloissa sellaisilla tunteilla, kuten vihalla, mustasukkaisuudella, pelolla ja rakkaudella, oli monien rajoitusten ohella tunnenormiston hyväksymiä purkautumiskanavia ja intohimoisten tunteiden ilmaisu yhteiskunta- ja perhe-elämässä oli oikein ohjattuna arvostettua. Yhdysvalloissa ei enää 1920-luvulta lähtien tunteiden osoittaminen julkisessa arkielämässä ole kuitenkaan ollut hyväksyttävää. Myös perhe-elämän tunnenormit ovat muuttuneet pidättyvämmiksi. Peter Stearnsın mukaan muutamia varaventiileitä (esim. urheilua tai kansallismielisyyttä) lukuun ottamatta amerikkalaisen tunnenormiston on vallannut – hieman yllättäen – viileyden (*cool*) ihanne, joka määrittää miltei koko 1900-lukua. Tunnehistorioitsijan mukaan ”vileät”, sisäistetyt normit ja

14. Dixon (2003).

15. Stearns & Stearns (1985) 813.

16. Peter N. Stearns (2008) 'History of Emotions. Issues of Change and Impact', teoksessa *Handbook of Emotions*, 20–21.

kontrolloitu tunneilmaisu takaavat asiakasläh- töisten markkinoiden ja työelämän sujuvuuden.¹⁷

Sosiaalishistoriasta tunteiden pariin tulleen Peter Stearnsin yksin ja yhdessä psykiatripuolisonsa kanssa kirjoittamissa tutkimuksissa korostetaan pitkällisen modernisaation perhe-, parisuhde- ja työelämään tuottamia muutoksia, joiden syy on ankuroitavissa tuotantotapojen ja sitä kautta yhteiskunnallisen hierarkian muutokseen.¹⁸ Tästä näkökulmasta esimerkiksi viime vuosikymmeninä länsimaissa yleistynyt tunne- elämän häiriöitä etsivä psykopuhe liittyikin nimenomaan tunnekontrolliin: terapiakieltä popularisoiva itsehoito ja ammattiapu on tarkoitettu pitämään häiritsevät tunteet poissa julkisesta (työ)elämästä.¹⁹ Tunteiden käsittelyn normeja ja tunneilmaisuua muokataan ikään kuin ongelmia purkamalla voimavaroja vapauttavaan suuntaan. Samalla tunne-elämä nähdään vain häiriöiden kautta ja osana institutionalisoitua terapia- kulttuuria.

Itse tunnekokemusten mahdollinen muuttu- minen ajassa ja niiden vaihtelu eri kulttuureissa ei Stearnsin varovaisessa, sosiaalista konstruktivismia ja sosiaalishistorian suuria taloudellis-yhteiskunnallisia muutoksia yhdistävässä tulkin- nassa, saa suurta pohdintaa. Mielenkiintoisesti Stearnsit huomauttavat, että historian tutkimuk- sen anti tunteiden muutoksessa voi löytyä muut- tuvasta tunnepalautteesta. Sanktioitu viha aiheuttaa kokijassaan syyllisyyttä, mutta toisessa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa kontekstis- sa samankaltaisesta syystä koettu viha voi olla palkittua.²⁰

Peter Stearnsin²¹ näkökulma ei siis ole vain ”tunne diskurssia” jäljittävä, vaan pyrkimyksenä on myös ollut tarkastella sitä, kuinka taloudelli- nen sekä yhteiskunnallinen muutos ovat konk- reetisesti vaikuttaneet ihmisten käyttäytymi- seen ja sitä kautta tunnekokemusten ilmaisuun.

Institutionalisoituneen tunnekontrollin, esi- merkiksi asiakaspalvelulähtöisen konsumeris- min muokkaamien käytös- ja tunneihanteiden,

tutkimisessa on helposti vaarana, että näkökul- ma lukkiutuu tunnepuheen ja vallankäytön tar- kasteluun. Stearns on kuitenkin pyrkinyt myös tarkastelemaan ihmisten keinoja luovia normi- viidakossa, tosin hänen tiukasti keskiluokkaiset käytös- ja kasvatuseräpäisyytensä harmittavasti rajaavat otosta. Stearnsin näkemyksessä koros- tuvat tunnenormit ja ihanteet – *emotional style* eli tunnetyyli – inhimillisen kokemuksen kustan- nuksella. Stearns itse tiedostaa tämän hyvin. Hä- nen mukaansa tunteiden historian tehtävänä onkin osoittaa mitattavissa olevien kulttuuristen standardien muutoksilla olevan myös suhde to- delliseen tunnekokemukseen. Stearnsit antavat ymmärtää, että tunnenormit muokkaavat pit- källä aikavälillä tiettyjen tunnekokemusten sisäl- töä esimerkiksi siten, että valistuksen myötä us- konnollinen kokemus muuttui surumielisestä iloisemmaksi. Tämä ei kuitenkaan kerro vielä paljonkaan kyseisten tunteiden sisältöjen mah- dollisesta muutoksesta, vaan niiden kohteiden muutoksista. Tietynlainen yhteiskunta korostaa ja sanktioi tietynlaisia tunteita.²²

Tunnekontrollista tunnevapauteen

William M. Reddy, amerikkalainen historioitsija ja antropologi, lähestyy tunteiden historiaa aate- historiallisesta suunnasta. Hän on tarkastellut 1700–1800-luvun ranskalaista tunnenormistoa julkisten asiakirjojen, eliitin kirjeenvaihdon ja oi-

17. Stearns (1994) 95–284.

18. Stearns (1994), *passim.*, erit., 285–299.

19. Stearns ei tosin kiinnitä juurikaan huomiota työnteki- jäihanteiden psykologisoitumiseen varsinaisen ammat- titaidon kustannuksella toisen maailmansodan jälkeen, minkä on todettu pikemmin laskeneen työhyvinvointia kuin nostaneen sitä. Ks. Juha Siltala (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*, Helsinki: Otava.

20. Stearns & Stearns (1986) 15.

21. Artikkelin viitteissä esiintyvien teosten ohella Stearns on kirjoittanut yleisesti mm. tunnekontrollista, konsume- rismista, seksuaalisuudesta ja lapsuudesta.

22. Carol Zisowitz Stearns & Peter N. Stearns (1986) *Anger. The Struggle for Emotional Control in America's History*, Chicago: Chicago University Press, 15.

keustapausten avulla. Hänen vaikutusvaltaisessa teoksessa *The Navigation of Feeling* (2001)²³ Reddyn ”antikonstruktivistinen”²⁴ ote tarkoittaa käytännössä pitkälistä varjonyrkkelyä tutkijalle itselle läheisen postmodernismin ja kulttuuri-antropologisen konstruktivismiin kanssa. Jälkimmäistä edustaa Clifford Geertzin tunnettu luonnehdinta, jonka mukaan tunteet ovat kuin aatteen: ihmisen tekemiä kulttuurisia rakennelmia.²⁵

Tunteiden tarkoitushakuisuutta ja tiedostettavuutta korostavan kognitiivisen psykologian avulla²⁶ Reddy kuitenkin hylkää monien antropologien presentistisen eli nykyhetkeä historiatomasti korostavan näkemyksen tunteista sosiaalisina, kulttuurisina ja suhteellisina käytäntöinä, joiden perusta on yhteisön määrittämissä normeissa eikä universaalissa ihmisyydessä. Tunteiden rituaalinen kontrolli, niiden tarkoituksellinen ohjailu ja herättäminen sekä niiden saamat tulkinnat vaihtelevat kulttuurien välillä (ja ajassa, mitä antropologinen tutkimus harvemmin huomioi), mutta huolimatta tästä vaihtelusta muokkausmenetelmien tarkoitukset ovat yhteneviä. Reddyn mukaan sosiaalisten tunteiden muokkaus vaihtelevien normien mukaisiksi on siis vakio, joka itse asiassa todistaa inhimillisessä tunne-elämässä olevan universaalin piirteen: yksilön pyrkimyksen mahdollisimman suureen tunnevapauteen suhteessa yhteisön asettamiin normeihin. Tämä yleismaailmallisuus on kuitenkin Reddylle luonteeltaan poliittista eikä biologista. Valta ja tunteiden oikeanlainen ilmaisu kulkevat käsi kädessä.

Reddyn antirelativistinen näkemys ei tyrmää lainkaan tunteiden saamien merkitysten konstruktiivisuutta, päinvastoin. Se ainoastaan ottaa kriittisen kannan eräisiin postmoderneihin, diskursiivisiin tunnetulkintoihin, joiden mukaan tunteet ovat *pohjimmiltaan* sosiaalis-kulttuurisia ja siten opittuja ja ympäristön vahvistamia tapoja eikä kaikkia (länsimaissa) nimettyjä tunteita välttämättä esiinny lainkaan jossain toisessa kulttuurissa.²⁷ Se, että jokin tunne tai tunteen muoto ei kuulu jonkin yhteisön tunnistet-

tuihin, sosiaaliin tunteisiin, ei tarkoita, että kyky tämän tunteen tuntemiseen olisi kuitenkin olematon. Usein tällaiset tunteet nimenomaan ovat kaikkein sanktioituneimpia, kiellettyjä. Usein käytetyn esimerkin mukaan tunnetut antropologit esittivät aikaisemmin, että Balilla ei surra läheisen kuolemaa. Uudemmassa tutkimuksessa tämä on osoitettu virheelliseksi tulokinnaksi: surun ilmaisu on ankarasti rajoitettua.²⁸

Reddy ei pohdi neurobiologian tarjoamaa tietoa kuin ohimennen. Reddyn tunnetulkinnan mukaan tunteet ovatkin intentionaalista ”ajatusmateriaalia”, joiden tulkinta sosiaalisesti toiminnaksi ei, ilmeisesti tiettyjä reaktioita lukuun ottamatta, ole mahdollista välittömästi. Postmodernin merkkiteorian kanssa viha-rakkaussuhteessa kirjoittava Reddy ankkuroi tunteissa tapahtuvan muutoksen viimekädessä lingvistiikasta lainaamukseen puheaktiksi, jota Reddy kutsuu termillä *emotive*.²⁹ Tunteen tunteminen edellyttää tietoista tulkintaa, joka sanallistettuna avaa mahdollisuuden uudelleen tulkinnalle. Puhuttuna tai kirjoitettuna raaka tunnekokemus ja sen

23. Reddy (2001).

24. William M. Reddy (1997) 'Against Constructionism. The Historical Ethnography of Emotions', *Current Anthropology* 38, 327–351.

25. Clifford Geertz (1973) *The Interpretation of Culture*, New York: Basic Books.

26. Reddy tukeutuu erityisesti Alice Isenin ja Gregory Diamondin kognitiiviseen teoriaan, jonka mukaan tunteita voi tarkastella ”yliopittuina tapoina” eli syvään juurtuneina automaatioina, jotka kuitenkin kaikkien muidenkin tapojen tapaan voidaan myös muuttaa. Alice M. Isen & Gregory Andrade Diamond (1989) 'Affect and Automaticity' teoksessa J. S. Uleman & John A. Bargh (toim.) *Unintended Thought. Limits of Awareness, Intention and Control*, New York: Guilford Press.

27. Ks. esim. Catherine A. Lutz & Lila Abu-Lughod (1990) 'Introduction', teoksessa *Language and the Politics of Emotion*.

28. Unni Wikan (1990) *Managing Turbulent Hearts. A Balinese Formula for Living*, Chicago: Chicago University Press, 3–11.

29. Reddy (2001) 104.

ilmaus asettuvat toisiinsa vertailtaviksi ilmiöiksi, jotka eivät aina vastaakaan toisiaan. ”Emotiivi” sijoittuu ilmaisumuotona konstatiivisen eli asiantilaa kuvaavan (esim. ”Olen kotona”) ja performatiivisen eli asiantilaa muuttavan (”Menen ulos”) puheaktin väliin. Emotiivi lähtee liikkeelle konstatiivisena, mutta voi matkan varrella muuttua performatiiviseksi, kun ihminen yrittää sanallistaa tuntemuksensa. Alun perin vihaksi todettu tunne tarkentuu siitä puhuttaessa suruksi ja tämä muuttaa kokemusta ja tulkintaa ympäristöstä. Emotiivi siis sekä kuvaa että muuttaa asiantilaa, ja tämä tekee tuntemisesta sosiaalisesti dynaamista. Tunteen sanallistaminen on kiinteä osa tunteen tulkintaa ja tunnepuheen itseä tarkasteleva luonne voi näin aiheuttaa tuntijassa epäilyksiä alkuperäisen sanamuodon paikkansapitävyydestä. Tunnetta kielellistettäessä tunteminen toisin sanoen nyansoituu, rakkaus tarkentuu kiintymykseksi, ärsyyntyneisyys roihahtaakin vihaksi. Emotiivi voi myös olla instrumentaalinen, sillä ihmiset pyrkivät hallitsemaan omia tunteitaan muokkaamalla niitä ihanteiden mukaisiksi.³⁰ Näin viimekädessä tapahtuvat Reddyn mukaan myös muutokset tunnenormeissa. Tunnevapauden määritelmä on täten emotiivien mahdollisimman vapaa käyttö eli mahdollisuus tulkita omia tunteita rajoituksetta.³¹

Reddyn tutkimusote luo tunteiden yhteiskunnallisille ominaisuuksille kaksi merkittävää käsitettä, jotka ovat *emotional regime* eli ”tunnehallinto” ja *emotional liberty*, tunnevapaus. ”Tunnehallinnon” Reddy määrittelee tunnustetuksi kokoelmaksi normeja, virallisia rituaaleja, käytäntöjä ja ”emotiiveja”. Reddyn näkökulma liittyy siihen, että tunteilla on hallinnassa ja ideologioissa olennainen merkitys. Poliittinen valta, normit ja instituutiot suosivat tietynlaista käytöstä, tietynlaista tunteiden ilmaisun muotoa ja sallivat tunteiden ilmaisulle eriasteisen vapauden.³² Tunnevapaudella Reddy tarkoittaakin inhimillistä pyrkimystä tunnekonfliktien minimoimiseen eli olotilaan, jossa tunnenormiston

yksilöä rajoittavia vaateita on mahdollista muokata itselle suotuisammiksi, edes hetkellisesti. Täydellinen tunnevapaus ei toteudu, mutta ihannetilän olettaminen saattaa olla siitä huolimatta käsitteellisesti järkevää. Esimerkiksi hierarkkinen sääty-yhteiskunta tai heimoyhteisö harjoittaa tiukkaa tunnehallintoa, jossa yksilön oma tunteiden navigointi on rajoitettua, kun taas modernissa yhteiskunnassa yksilölliset tunteenratkaisut ovat mahdollisia ja liikkumavara suurempi.³³ Toisaalta tiukat tunnenormit ja -rajoitukset saattavat usein olla vapauttavia juuri siksi, että niihin mukautuminen säästää tunnekonflikteita.

Esimerkki nykyäänkin ajankohtaisesta konfliktista tunnenormiston ja tunnekokemuksen välillä voisi olla parisuhteen ulkopuoliset suhteet. Puolisooan pettänyt kumppani voi potea syyllisyyttä teostaan paitsi puolisoaan kohtaan, myös yhteisöä ja sen normeja kohtaan. Epäönnistuminen normien noudattamisessa aiheuttaa usein syyllisyyttä ja arvottomuuden kokemuksia, jotka ovat luonteeltaan sosiaalisia. Entä mitä kertoo nimenomaan ”tunnehallinnon” tai ”tunnelogian” muutoksesta ruotsalaislähtöisen, salasuhteille tarkoitetun VictoriaMilan.com-treffisivuston suosio Euroopassa? Arvotutkimuksissa syrjähyppy tuomitaan yleisesti.³⁴ Siitä huolimatta yhteiskunnan tunnevapaus tuntuisi kasvavan ja mahdolliset tunnekonfliktit ovatkin yhä enemmän yksityisesti ja tapauskohtaisesti arvioituja.

30. Reddy (2001) 129.

31. Barbara H. Rosenwein (2006) *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca: Cornell University Press, 19.

32. Reddy (2001) 125–126, 129.

33. Reddy (2001) 112–137.

34. Kuvaavaa on, että Helsingin Kallioon syksyllä 2011 ripustettu koko remontoitavan talon julkisivun peittänyt *VictoriaMilan.com*-sivuston mainos keräsi kaupunkilaisilta niin paljon kriittistä palautetta, että mainostilan myynyt taloyhtiö poisti ilmoituksen. *HS.fi: Oma kaupunki* 17.11.2011. http://omakaupunki.hs.fi/paakaupunkiseutu/uutiset/kohumainos_poistettiin_vaivihkaa_kalliolla/ (luettu 17.11.2011)

Lisäksi verkkosivusto kertoo tunteiden suuresta markkina-arvosta.³⁵

Reddyn varsin abstrakti käsitys tunteista ja tunteiden historiasta muistuttaa aatehistoriaa. Amerikkalaisprofessorin mukaan 1700-luvun jälkipuolen järkeä ja tiedettä korostanut valistus- aate sisälsi kuitenkin poliittisesti hyvin voimakkaan tunne-elämää korostaneen tekijän. Yhteiskunnallista edistystä voimistettiin korostamalla yhteiskunnallisesti rakentavien intohimojen merkitystä. Edistyksellinen, vanhoja kunnia-käsitteitä ja hovikulttuuria halveksinut ajattelutapa ei tehnyt eroa emotionaalisen ja ei-emotionaalisen välillä ja siinä korostui mustavalkoinen maailmankuva, joka huipentui vuoden 1789 vallankumouksessa, jonka toteutukseen liittyi yhteiskunnallisesti oikeaoppisten tunteiden herättäminen ja ylläpito. Reddyn mukaan Napoleonin aikana alkanut ja restauraation seurauksena virinnyt romantiikka toteutti tunnehallinnon muutoksen, jossa järki sai hallita yhteiskunta- ja talouselämää ja tunteet – tai intohimot – suljettiin taiteen piiriin. Reddyn mukaan yksilön tunnevapauden kannalta muutos 1800-luvun alussa oli parempaan päin; Reddy ei peittele sitä, että hänen tunnevapaus-käsitteensä avulla on mahdollista, ja syytäkin, arvottaa eri tunneregiimejä keskenään.

Muut tunneilmaisunmuodot kuin sanalliset jäävät Reddyn teoriassa huomiotta. Kriittinen lukija ei hevin niele pureskelematta tuntemisen lingvististä luonnetta, jolloin suurennuslasin alle päätyvät ainoastaan muutokset tunteiden sanallistamisessa ja äärimmillään tunteet voidaan tulkita vain jonkinlaiseksi diskurssiksi; Reddylle tunteiden tulkinta edellyttää verbalisaatiota eikä esikielellinen tai tiedostamaton symbolointi kuulu hänen repertoaariinsa. Reddyn näkemys tekee tuntemisesta tosin, kuten todettu, henkilökohtaisesti poliittista ja tavoitteellista eroten näin Stearnsin instituutioiden harjoittamasta tunnekontrollista. Ihmisellä on valta navigoida tunteitaan yhteiskunnan odotuksia mukaillen tai ne haastaen tai ainakin etsimällä suhteellista

tunnevapautta. Tunteet ovat pikemmin eräänlaisia aatteita ja muutosvoimia – samalla myös raskaimman luokan vallankäytön välineitä.

Mallin käytännön toteutus ei Reddyllä kuitenkaan eroa merkittävästi Stearnsin hahmottamasta instituutioiden harjoittamasta tunnekontrollista. Vaikka Reddy itse varoittaakin näkökulmasta, jonka mukaan diskurssien takaiseen todellisuuteen ei olisi pääsyä, on vaikea nähdä kuinka hänen näkökulmansa lopulta syvällisesti tavoittaisi muutosta muussa kuin tunnekontrollissa ja -ihanteissa ja sitä kautta ihmisten kirjallisessa tavassa ilmaista tunteitaan ihanteiden mukaisesti tai niitä vastaan haroen. Tulkiten Stearnsin ja Reddyn näkemystä tunnekokemuksen historiallisesta muutoksesta, näyttäisi siltä, että he hahmottavat tunteet kulttuuri-estetiikasta käsiteltyinä ilmiöinä. Pelkkä raaka tunnekokemus on biologinen ilmiö, mutta tunteen tulkinta perustuu ihmisen kulttuurisesti ja käsitteellisesti jäsentyneeseen ymmärrykseen itsestä ja ympäristöstä. Näin tunteet muuttuvat ympäristön muuttuessa. Ongelmana tällaisessa lähestymistavassa lienee se, että biologian ja aivotutkimuksen näkökulmat niputetaan vaivatta hardware-tyyppiseksi raakatunne materiaaliksi.

Stearnsin tulkinnan mukaan historiallinen tunnenormien kehitys oli nykyisyyteen tultaessa liikkunut ainakin länsimaissa kohti suurempaa ja suurempaa tunnekontrollia huolimatta tapakulttuurin muuttumisesta yhä epämuodollisemmaksi 1900-luvulla. Alankomaalaisen sosiologin Cas Woutersin länsimaita vertailevan tutkimuksen mukaan erityisesti työelämän muutokset vaativat henkilökohtaista tunnekontrollia, mutta toisaalta hallitusti epämuodollista ja joustavaa tapakulttuuria eli tunteiden kommunikointia.³⁶ Tämä puolestaan on ristiriidassa Reddyn

35. Pelon markkinoista Yhdysvalloissa, ks. Peter N. Stearns (2006) *American Fear. The Causes and Consequences of High Anxiety*, New York: Routledge.

36. Cas Wouters (2007) *Informalization. Manners and Emotions since 1890, Theory, Culture & Society -sarja*, London: Sage, 3–9.

implisiittisen tulkinnan kanssa, jonka mukaan (hän ei tosin eksplisiittisesti pohdi 1900-luvun tunnehistoriaa) valistuksesta lähtien ihmisten mahdollisuus elää tunnekonfliktit minimoiden oli kasvanut. Tässä kohdin Reddyä voi tulkita toisinkin. Vaikka tunnevapautteen pyrkiminen vaikuttaa progressiiviselta, historiassa jatkuvasti kasvavana suureena, se ei välttämättä Reddyä seuraten pidä paikkaansa. Ei nimittäin ole vaikea huomata 1700–1800-luvun vaihteen historian yhtymäkohtia 1900-luvun vallankumousten ja kriisiaikojen tunteidenherätys ja -hallintaprojekteihin tai vaikkapa viime vuosikymmenien uusliberalismin rationaalista valintaa yhteiskuntaelämän peruslähtökohtana korostaneeseen ideologiaan.

Toisaalta, kuten Stearnskin huomauttaa, tunneviileä käytös saattaa vapauttaa monista ristiriidoista, mutta toisaalta viileän tunneilmaisun vaatimus on myös omiaan luomaan ristiriitoja kokijan ja ympäristön välille. Stearnsin ja Reddyn välinen näkemysero löytyneekin heidän erilaisesta tunnefilosofiastaan. Edellinen lähestyy tunteita progressiivisen tunnekontrollin kautta, jälkimmäinen taas nojaa tunteiden päämäärähakuisuuteen, jolloin ihminen etsii aina tunnevapautta ajasta ja paikasta riippumatta.

Edistyksen kritiikki

Keskiajantutkija Barbara H. Rosenwein havahtui 2000-luvun alussa siihen, että tunteiden historia muistutti valistuksen suurta kertomusta. Tulkinta seuraili Norbert Eliasin vaikutusvaltaista sivilisaatiohistoriallista teoriaa, jonka mukaan spontaanin tunneilmaisun heikkenemisen, aggression suitsemisen ja tapakulttuurin kehittymisen välillä vallitsi yhteys, joka uuden ajan alusta lähtien nykypäivään tultaessa oli hiljalleen laajentunut yhteiskunnallisen hierarkian huipulta alempiin sosiaaliryhmiin.³⁷ Tämä tulkinta kehysti, vaikkakin usein implisiittisesti, tunteita käsittelevän historian perustulkintoja. Peter Stearnsin tulkinta kasvaneesta tunnekontrollis-

ta liittyy saumattomasti tähän suureen kertomukseen.

Itse asiassa lähes kaikki tunteita koskeva historiantutkimus oli keskittynyt valistuksen jälkeiselle ajalle, mutta siitä huolimatta erityisesti keskiaikaa luonnehdittiin usein vaivatta nimenomaan negatiivisten tunteiden, kuten pelon,³⁸ temmelyskentäksi ja rakkaudettoman perhe-elämän tyssijaksiksi. Ongelma Eliasin tulkinnassa löytyi Rosenweinin mukaan siitä, ettei se yksinkertaisesti pitänyt paikkaansa. Keskiaikaa ei voinut luonnehtia kokonaisuudessaan pidäkkeettömän, lapsenomaisen³⁹ tunneilmaisun ajaksi⁴⁰. Rosenwein ei myöskään voinut hyväksyä Reddyn implisiittistä ideaa tunnevapauden progressioista, sillä myös varhaisempina aikoina ”tunnehallinnossa” tapahtui muutoksia kohti suurempaa vapautta ja toisaalta pidäkkeitten kasvua. Amerikkalaistutkija korostaa myös, että tunteiden historian tutkimuksessa kielellisen ilmaisun osuus oli suhteettoman suuri, vaikka tunteiden fysiologinen ja eleiden performatiivinen ulottuvuus on jokapäiväisen ilmeistä.⁴¹ Tämän oli tosin jo Elias aikaisemmin todennut.

Rosenweinin näkökulma ei muutoin kuitenkaan eroa tunteiden historian valtavirrasta: se perustuu erityisesti Reddyä seuraten sosiaaliseen konstruktivismiin, jonka päätelmiä on tuettu kognitiivisella psykologialla: tunteet käsitteään suoraviivaisesti – joku voisi sanoa epäsyväl-

37. Norbert Elias (1969/1939) *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, 1: *Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes* & 2: *Wandlungen der Gesellschaft. Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*, Bern: Francke Verlag.

38. Jean Delumeau (1978) *La peur en Occident, XIVe–XVIIe siècles: Une cité assiégée*, Paris: Fayard.

39. Johan Huizinga (1989/1919) *Keskiajan syksy. Elämän ja hengenmuotoja Ranskassa ja Alankomaissa 14. ja 15. vuosisadalla*, Helsinki: WSOY.

40. Barbara H. Rosenwein (2002) 'Worrying about Emotions in History', *The American Historical Review* 107, 821–845.

41. Rosenwein (2002) 839.

lisesti – tarkoituksenmukaisina arvioina ja juur-tuneina tapoina vastakohtana erityisesti Eliasın klassikkotulkinnan taustalla vaikuttaneelle psykoanalyttiselle viettien kontrolli ja purku -mekaniikalle. Rosenweinın tunnetulkinta on kolmesta teoreetikosta relativistisin. Hän tukee päätelmiään antropologisella aineistolla, jonka näkökulma tunteiden kulttuurisesta fabrikaatiosta jättää kuitenkin toivomisen varaa. Hänen pitkälti diskursiivinen näkökulmansa ei ankkuroi tunnemuutosta mihinkään konkreettiseen muuttujaan, oli se sitten edistys, poliittinen tunnevapaus tai biologia.

Rosenwein kantaa kortensa tunnehistorian kekkoon esittelemällä oman käsitteensä: tunneyhteisön, *emotional community*. Käytännössä kyseessä on mikä tahansa yhteisö, perhe, jokin instituutio tai vaikka harrastuksen ympärille muotoutunut pienryhmä. Tunnehistorioitsija kuitenkin kiinnittää huomionsa näiden ryhmien tuottamiin tunnekuvauxiin, siihen kuinka näiden ryhmien jäsenet määrittivät ja kontrolloivat tunteita. Mitkä tunteet koettiin vaarallisiksi ja mitkä hyödyllisiksi itsen ja ryhmän kannalta? Rosenweinın terävästi moniäänisyyttä korostavan ajatuksen mukaan ihmiset ovat useiden tunneyhteisöjen jäseniä ja näin he mukautuvat arjessa moniin erilaisiin tunteiden ilmaisun sosiaalisiin rooleihin. Saman yhteiskunnan sisällä on kilpailevia, limittäisiä ja ristiriitaisiakin ”tunnehallintoja”, Reddyn termiä käyttäen, ja Reddyn sanktioiden ja turvapaikkojen kautta toimiva käsite haastaen.⁴²

Vaikka Rosenwein ei itse sitä ilmaisekaan, hänen tunneyhteisömallinsa muistuttaa erehdyttävästi Maurice Halbwachsın klassista kollektiivisen muistin käsitettä, jonka mukaan yhteiskuntien ja pienempien ryhmien muisti on ankkuroitunut jaettuuihin merkityksiin, myytteihin ja tapoihin, joiden muuttumisnopeus on hitaampaa kuin sukupolvien kierto. Ihmiset ovat aina useiden limittäisten, mutta erillisen kollektiivisen muistin omaavien ryhmien jäseniä.⁴³ Aivan samoin Rosenweinın mallissa ihmiset muokkaavat

tunnekontrolliaan ja -ilmaisuaan sekä vahvistavat tiettyjä tunteita eri viiteryhmissään. Amerikkalaistutkijan käsite johdattaa tunteiden historiaa vahvasti kollektiivisten tunteiden suuntaan: kuinka ryhmäidentiteetti vaikuttaa ihmisten kokemuksiin tunteistaan ja kuinka tunteilla kommunikoidaan sosiaalisesti merkittäviä asioita?

Sosiaaliset ja käsitteelliset tunteet

Edellä kuvatun valossa, ja tunnehistorioitsijoiden näkemyksiä tunteiden sosiaalisuudesta hioen, tunteet ovat myös käsitteellisesti monimutkaisia ja -tahoisia ajatusmalleja, jota ei voi palauttaa pelkästään tuntemuksiksi tai affekteiksi. Ajatellaanpa esimerkiksi velvollisuudentuntoa. Kyse on monimutkaisesta sosiaalisesta tunteesta, jolla epäilemättä on nähtävissä evoluutiivinen tarkoitusperä yhteisön koheesion ylläpidossa ja kriisin aikana yksilön, jälkikasvun ja lähisukulaisten (lue: geenien) säilymisessä. Tästä huolimatta velvollisuudentuntoisen modernin ihmisen on tehtävä monia, osin täysin rationaalisesti hahmotettavia valintoja luoviessaan velvollisuuksiensa verkostoissa. Mikä ensinnäkin on hänen velvollisuudentunteensa kohde? Onko se työ, perhe, ystävät, yhteiskunta vai kenties isänmaa tai ilmastonmuutoksen torjuminen eli koko maailma? Vai kaikki näistä, mutta erilaisin painotuksin? Entä mitä tapahtuu, jos velvollisuudentunteen kohteet joutuvat keskenään ristiriitaan? Missä tilanteessa velvollisuudentunto muuttuu altruistiseksi uhrautumiseksi? Entä mikä rooli on institutionalisoidulla velvollisuudentunteella? Feodaaliajan ylimykset ja vasallit olivat pakotettuja velvollisuudentuntoiseen kunniallisuuteen suhteessa sosiaalisiin verkostoi-

42. Rosenwein (2006) 23; Plamper (2010) 255.

43. Maurice Halbwachs (1980/1950) *The Collective Memory*, New York: Harper & Row; Maurice Halbwachs (1992) *On Collective Memory, The Heritage of Sociology -sarja*, Chicago: Chicago University Press; James Fentress & Chris Wickham (1992) *Social Memory, New Perspectives on the Past -sarja*, Oxford: Blackwell.

hinsa, mutta oliko kunnia ennen muuta käsitteellistetty tunnenormi ja hallinnan väline vai saattoiko se olla myös laajasti sisäistetty ja koettu tuntemus, joka ohjasi ihmisten toimintaa niin, että velvollisuuden täyttäminen tuotti ihmisille mielihyvää?

Perusongelma tunteiden muuttumisen tarkastelussa on paikannettavissa kysymykseen siitä, muuttuvatko tunteiden sisällöt niin kuin tavat ympäristön muuttuessa vai aiheuttaako muuttunut ympäristö ihmisissä vaihtelevia, biologisten suuntaviivojen sanelemia tunnevas-
tauksia uusiin ilmiöihin? Jälkimmäisessä tapauksessa kulttuurinen merkityksenanto tarkoittaisi tunteiden käsittelyä, ei niiden luomista.⁴⁴

Huolimatta painotuksistaan ylittää järki–tunne-vastakkaisasettelu,⁴⁵ monet tunnehistorioitsijat ovat käytännössä rationalisoineet tunteet kognitiiviseen psykologiaan vedoten. Kognitiivinen psykologia on tarjonnut historioitsijoille tunteiden tarkoituksenmukaisuutta ja täten ainakin potentiaalista muutosta ja tuntijan aktiivisuutta korostavan näkökulman. Tällä on pyritty korostamaan tunteiden sosiaalista rakentuneisuutta ja siten tunteiden historiallisuutta.

Tässä kohtaa neurotieteiden tarjoama haaste voisi auttaa hahmottamaan tunteiden historiaa ja sen rajoja hedelmällisellä tavalla. Ongelmalliseksi konstruktivisen näkemyksen tekee se, ettei se ota huomioon aivotutkimuksen painottamia näkemyksiä tunteiden esitietoisuudesta. Kuten todettu, tunnehistorioitsijoiden kiinnostus kognitiivista psykologiaa kohtaan on selvä vasta-reaktio ihmistieteissä tunteiden tiedostamaton-
ta alkuperää ja/tai irrationaalisuutta korostaneille, paljolti psykoanalyysiä hyödyntäneille teorioille,⁴⁶ mutta neurotieteilijöiden mielestä tunteita ei pitäisi tarkastella yksiselitteisesti joko–tai-asetelmasta. Mielenkiintoisesti eräät näistä näkökulmista antavat myös tukea joillekin psykoanalyysistä ammentavan psykohistorian näkemyksille lapsuuden merkityksestä tunne-elämän muutoksessa.

Tunteelliset aivot

Ihmistieteissä vaikuttavan konstruktivismiin ja luonnontieteellisen näkemyksen välisessä kamppailussa kumpikin osapuoli pyrkii laajentamaan toisen omana pitämälle reviirille. Luonnontieteilijöiden koetaan korostavan tunteiden sisäsyntyistä universalismia siellä, missä on perustellusti mahdollista nähdä pikemmin opittuja tunteen ilmaisun muotoja ja kulttuurispesifejä käsitteitä sekä kokemuksia, kun taas ihmistieteilijöiden nähdään löytävän opittuja tapoja ja konstruoituja ajatusmalleja sieltä, missä perustellusti on nähtävissä perustavanlaatuisia tunteita ja ihmisen lajityypillistä käyttäytymistä. Ehkäpä tässäkin kiistassa ei ole tarvetta asettautua ehdoitta jommallekummalle kannalle: ainakin sopuisaa rajankäyntiä kannattaa yrittää.⁴⁷

Vaikka tunteita ja kognitiivista päättelyä on pyritty samastamaan erityisesti kognitiivisessa psykologiassa, tunteet ja rationaalinen päättely ovat eri ilmiöitä, sillä tunteet voi jakaa tuntemuksiksi ja niistä muodostetuiksi käsitteiksi, tunnekuvauksiksi. Älyllisten aatteiden luonnehtiminen ikään kuin järjen, tai rationaalisen päättelyn, sanallistetuiksi käsitteiksi ei sen sijaan tunnu samassa mielessä luontevalta. Aatteet ja tunnekäsitteet liittyvät toisiinsa, mutta niiden taustalla vaikuttavat aivotoinnot eroavat toisistaan.

Kiteytän lyhyesti sen, mitä tunteilla ymmärretään neurologisessa mielessä nojaten aivotut-

44. Tämä muistuttaa myös psykohistoriasta, joka tarkastelee ihmisten tunteenkäsittelyn muotoja olettaen minän olevan pohjimmiltaan selvärajainen kokonaisuus. Psykohistorian suhde aivotutkimuksen tuloksiin on osin likeinen (ks. Siltala 2001), mutta käytännön syistä tämän ilmiön valottaminen on rajattava artikkelin ulkopuolelle.

45. Reddy (2001) 31.

46. Tunteiden järjettömyyden ja haitallisuuden sekä niiden loogisuuden ja hyödyn välinen vastakkainasettelu löytyy jo Platonin ja Aristoteleen kirjoituksista. Platon piti tunteita irrationaalisina, Aristoteles puolestaan lisäsi niiden ominaisuudeksi myös sosiaalisen hyödyllisyyden. Rosenwein (2006) 32–37.

47. Aivotutkijan ”konstruktivistinen” rajanylitys, ks. LeDoux (1996) 126.

kimuksen yleisesityksiin. Tunnettuahan on, että tunteiden sanallistaminen on vaikeaa. Kuten aivotutkijat huomauttavat, tunteiden perusteet eivät valkene kokijalle koskaan täydellisesti. Tuntemisprosessi on aluksi esikognitiivista ja esikielellistä, mutta tunteiden tietoinen tulkinta, tunteminen fenomenologisessa mielessä, edellyttää niiden symbolisaatiota, mutta ei välttämättä verbalisaatiota. Neurotieteilijät erottavat pitkälti tiedostamattomasti muodostuvat tunteet (emootiot) niiden tiedostetusti välittämästä informaatioista, tuntemuksista. Aivojen rakenteelliset yhteydet aivokuoren alla sijaitsevan ns. limbisen järjestelmän⁴⁸ implisiittisen (esikognitiivisen) tunne- ja muistikeskuksen ja aivokuoren eksplisiittisten (kognitiivisen) päättely- ja muistiosien välillä ovat kaksisuuntaisia. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tunteet ovat sekä tiedostamattomia reaktioita että tiedostettuja kokemuksia ja ratkaisuja niihin. Tuntuakseen tunnistettavana tunteena, näiden kummankin ominaisuuden on oltava osa tunneprosessia. Ihminen voi kuitenkin tuntea olematta tietoinen tunnemuutoksen aiheuttajasta esimerkiksi stressissä ja/tai kykenemättä kontrolloimaan tunnemuutosten aiheuttajia, niin kuin traumaattisissa kokemuksissa, joissa yhteys tunnekokemuksen ja ärsykkeen välillä ei ole kontrolloitavissa eikä aina tiedostettavissa. Tällöin tunteminen on korostetun ruumiillista.⁴⁹

Yksinkertainen, mutta melko epähistoriallinen tunne on yllättäen iskevä pelko. Se alkaa muodostua, kun aistit välittävät aivoihin viestin vaarasta. Havainto ehtii ensin limbisen järjestelmän mantelitumakkeeseen, joka toimii eräänlaisena tunnekeskuksena. Se laukaisee ruumiissa muutoksia (verenpaine nousee ja hormoneja erittyä verenkiertoon) ja ensireaktion, esim. vaistomaisen paon. Mantelitumakkeesta sen nopeimmin aivoissa rekisteröimä tiedostamaton havainto puolestaan yhdessä aistien suoraan välittämän tiedon kanssa välittyy aivokuorelle kognitiiviseksi, tunteen luokittelevaksi havainnoksi, jota ruumiilliset muutokset tukevat, ja joka nä-

kyy pelon tuntemuksena ja johtaa ratkaisukeinojen arviointiin, esimerkiksi paon jatkamiseen tai piiloutumiseen. Kognitiiviset havainnot aivokuoressa viestivät takaisin ”primitiiviseen” limbiseen järjestelmään ja ehkäisevät pelkotilaa ylläpitäviä fysiologisia muutoksia mikäli pelon aiheuttaja osoittautuu vaarattomaksi. Limbinen järjestelmä on evolutiivisesti hyvin varhainen verrattuna aivokuoren kognitiivisiin osiin, jotka puolestaan ihmisillä ovat kehittyneimpiä. Pelkoa pidetään yleisesti ”primitiivisimpänä” tunteena, eivätkä pelkoreaktiot välittömään vaaraan eroa aivotoiminnan tasolla ihmisten ja muiden limbisen järjestelmän omaavien lajien välillä. Voidaan jopa luonnehtia, että kognitiiviset kyvyt ovat kehittyneet arvioimaan ns. perustunteita eli ”vaistoja”, kuten pelkoa ja vihaa mutta myös esimerkiksi kiintymystä⁵⁰ ja näiden kahden toiminnon

48. Limbinen järjestelmä on aivojen osa, joka osallistuu tunteiden säätelyn lisäksi motivaation ja autonomisten toimintojen säätelyyn.

49. Poikkeuksellisten kokemusten tuottamien tunnevaikutusten neurologia ja niiden yhteiskunnalliset vaikutukset on paljon tutkittu aihe, jota en tässä käsittele. Tämän artikkelin puitteissa en pohdi enempää myöskään tunnehäiriöiden ja psykiatrian historian yhtymäkohtia tunnehistoriaan. Psykiatrian ja mielisairauden historian yleisesitys, ks. Edward Shorter (2005/1998) *Psykiatrian historia*, Helsinki: Mielenterveyden keskusliitto.

50. Tutkijoiden arviot perustunteista liikkuvat viiden ja parinkymmenen välillä. Useimmiten arvioissa toistuvat sellaiset tunteet kuin ilo, suru, pelko, viha, vastenmielisyys, yllättyneisyys ja rakkaus/kiintymys. Myös selvästi sosialisatiota vaativat sekundaariset tunteet, kuten häpeä ja syyllisyys lienevät yleismaailmallisia, mutta rajan vetäminen oppimisen, kulttuurin ja biologian väliin on hankalaa. Nämä voivat kuitenkin olla inhimillisiä tunteita, joita ei tavata muilla lajeilla. Perustunneteorioita on kritisoitu siitä, että useassa tapauksessa todellisuudessa koetut tunteet muodostuvat pikemmin useiden tunteiden yhdistelmistä kuin selvästi määriteltävästä tunteesta. Jo tutkijoiden erimielisyys tunteiden määrästä kertoo epävarmuudesta. Lisäksi sekaannusta aiheuttavat sellaiset tarpeiksi laskettavat tunteet, kuten seksuaalinen mielihyvä tai ”vieteiksi” katsottavat toiminnot, kuten halu eroottisella kohteella tai ilman. Damasio (1994) 131–139; Reddy (2001) 12–13; Jerome Kagan (2007) *What is Emotion? History, Measures, and Meanings*, New Haven: Yale University Press, 196–216.

välillä on rakenteellisesti tiheää vuorovaikutusta, joka on myös kehittänyt inhimillistä tunnerepertoaria.

Kärjistetysti ihmisaiivot muodostuvat evoluutiivisesti varhaisempien ja kognitiivisilta kyvyiltään vaatimattomampien eläinten aivojen osista lisättyinä aivokuoren kehittyneimmillä osilla. Perustunteiden evolutiivinen primitiivisyys auttaa meitä ymmärtämään ihmisen käytöstä tavalla, joka säilyttää tunteiden ja rationaalisen ajattelun välillä rakenteellisen eron, mutta osoittaa myös, ettei näitä erilaisia tietoisuuden muotoja voi ymmärtää ilman toista. Tunteet eivät kuitenkaan ole vain ”primitiivisiä” reaktioita: mitä monimutkaisemmat aivot, sitä monimutkaisemmat tunteet ja kognitiiviset kyvyt. Tunteiden *tunteminen* edellyttää tietoisuutta ja tämä avaa tien tunteiden symboliselle eli kulttuuriselle tulkinnalle, joka ihmisillä on kielellinen. Inhimillinen tietoisuus on lisäksi tietoisuutta omasta tietoisuudesta. Nämä seikat tekevät inhimillisestä tuntemisesta erityistä. Kognitiota vaaditaan myös tunnereaktiosta (esim. pelko) seuraavan toiminnan (pako tai puolustautuminen) säätelyyn: toiminnan voi myös tukahduttaa, vaikka tunnetta ei välttämättä voikaan.⁵¹

Historioitsijaa kiinnostavat kuitenkin enemmän sosiaaliset, ”kehittyneemmät” tunteet, kuten inhimilliset häpeä ja syyllisyys, jotka liikuttavat ihmisiä heidän suhteessaan yhteiskuntaan ja muihin viiteryhmiin sekä ryhmän jäsenenä suhteessa muihin ryhmiin. Tunnekokemukset eivät aina synny tiedostamattomasti, vaan täysin tietoisien havaintojen seurauksina ohjaamaan toimintaa. Neurologeja seuraillen niiden toimintamekanismi on silloinkin kuitenkin osin tiedostamatonta ja kontrolloimatonta: häpeään liittyvä alemmuuden tunne sosiaalisessa hierarkiassa ylemmän seurassa voi olla kontrolloimaton, vaikka kokija tiedostaa tunteen ”irrationaalisuuden” suhteessa esimerkiksi vallitseviin tasa-arvoisuuden ihanteisiin.

Monet biologisesti suuntautuneet antropologit ovat pyrkineet yhdistämään tunteiden biolo-

gian niiden sosiaalisesti todellisuutta rakentavaan tarkoitukseen. Vielä hajanainen genre on pohtinut juuri esimerkiksi itsetietoista identiteettiä vaativien häpeän ja syyllisyyden merkitystä ihmisyyhteisöissä. Vanha antropologinen jako häpeä ja syyllisyys -yhteiskuntiin on myös kyseenalaistettu. Vanhassa mallissa häpeä on vallitseva perinteisissä yhteisöissä ja historiallisesti esimoderneissa yhteiskunnissa,⁵² ja syyllisyyden käsite saattaa monissa perinteisissä yhteiskunnissa olla jopa tuntematon. Syyllisyyden tunne ja siihen liittyvä katumus yhteiskunnallisen koheesion takaajina on puolestaan esitetty olevan modernien yhteiskuntien piirre, vaikka sillä on länsimaissa aatehistoriallisesti vahvasti esimodernit juuret.⁵³ Moderneissa yhteiskunnissa sosiaalinen kontrolli on pienentynyt ja siten yhteiskunnan normeja ei valvota ulkoisen vaan yksilön sisäisen katseen avulla. Uudessa tutkimuksessa ei kielletä sitä, että sosiaalinen kontrolli hyödyntää häpeää tai syyllisyyttä vaihtelevasti perustuen yhteisön tai yhteiskunnan sosiaalisen järjestelmään. Sen sijaan on pyritty osoittamaan, että kummatkin tunteet ovat osa inhimillistä tunnerepertoaria riippumatta yhteisöstä. Syyllisyyttä tunnetaan myös perinteisissä yhteisöissä, vaikka niissä ei olisi kyseiselle tunteelle länsimaisittain käännettävää nimitystä ja joissa syyllisyydellä ei ole tiukan sosiaalisen kontrollin takia suurta merkitystä, sillä häpeä ohjaa ihmiset kohti toivottavaa käyttäytymistä – syyllisyys saattaa itse asiassa olla ”kielletty” tunne.⁵⁴ Vastaavasti on helppo havaita, että häpeällä on modernissa yhteiskunnassa merkityk-

51. Damasio (1994); LeDoux (1996).

52. Vrt. Stearns (1994) 50–52.

53. Synnistä, syyllisyydestä ja transsendentista maailmankuvasta eurooppalaisessa sivilisaatiossa, ks. Jean Delumeau (1983) *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident: XIIIe–XVIIIe siècles*, Paris: Fayard.

54. Charles D. Laughlin & Jason Throop (1999) 'Emotion. A View from Biogenetic Structuralism', teoksessa *Biocultural Approaches to the Emotions*, 351–352.

sensä, vaikka näyttävistä julkisista nöyryyttämistä onkin luovuttu.

Kulttuurinen merkityksenanto ja tunteiden jakaminen suurissakin ryhmissä on sellainen ilmiö ja historiallisen muutoksen tekijä, jota ei ratkota pelkillä aivotutkimuksen keinoilla. Tunteiden sijoittaminen tai projisoiminen ulkoisiin esineisiin ja symboleihin sekä tunnelatautuneiden mielikuvien rakentaminen ovat inhimillisesti ainutlaatuisia ilmiöitä ja historiallisten prosessien peilejä, jotka pakenevat paitsi suoraviivaista evolutiivista tulkintaa myös aivokemiaa. Historioitsijana tunnenkin vaivautuneisuutta, kun luen eräiden neurologien kehitysoptimistisia kuvauksia inhimillisen tunne-elämän tietoisesta jalostamisesta hyväntahtoisemmaksi ja lopulta, hamassa tulevaisuudessa, tuhoavien tunteiden muuttumisesta tarpeettomiksi.⁵⁵ Sitä paitsi ns. negatiiviset tunteet, kuten aggressioon johtava viha uhkia kohtaan, ovat kaikkein syvimpään juurtuneimpia. Ne ovat yhteisöllisesti merkittäviä tunteita ja ulospäin ohjattuina kaikessa ”irrationaalisuudessaan” yhteisöä rakentavia intohimoja,⁵⁶ joskaan eivät universaalieettisiä. Tunteista kirjoittavat tieteilijät näyttävätkin uskovan edistykselliseen järkeen, sen perinteisessä merkityksessä. Ensi reaktio onkin varautuneisuus evoluutiopsykologin väitteeseen, jonka mukaan sivilisaatiohistoriaa voisi kuvata hyvinvoinnin laajentamisena yhä suuremmalle joukolle ihmisiä, ei niinkään vain yhteiskunnallisin keinoin, vaan kehittämällä inhimillistä älykkyyttä ja tunne-elämää sosiaalisten innovaatioiden kautta aivojen rakenteen samalla muuttuessa.⁵⁷ Kuitenkin Peter Stearnsin esittämä väite, että länsimaiset yhteiskunnat pyrkivät yhä vahvemmin luomaan sellaisia olosuhteita, joissa tunnekonfliktit ovat minimoitu, kertoo saman asian historiallisesti uskottavammin.⁵⁸ Vai kertooko?

Jos tunteet on mahdollista paikantaa tiedostetuiksi toimintoiksi, niin kuin kognitiivisessa psykologiassa ja sosiaalisessa konstruktionismissa, antaa se paljon tilaa niiden muuttamiselle ja uudelleen oppimiselle. Aivotutkimuksen

eikä myöskään psykohistorian kannalta ilmiö ole aivan näin yksiselitteinen, vaikka maltilliselle konstruktivismille jääkin tilaa. Tunteita on vaikea hallita – niitä ei kuulu hallita, sillä niiden perusta on ”primitiivinen”: ne informoivat ihmistä ympäristön vaaroista ja sosiaalisista perusasetelmista ja ovat irrottamattomasti ruumiillisia, sillä koko keho osallistuu tunteen tuottamiseen ja kokemiseen. Kuitenkin neurotieteiden toteama ja psykoterapeuttien jo aikaisemmin omista lähtökohdistaan olettama neuroplastisuus eli aivojen muokkautumiskyky antaa vankkoja todisteita sille, että ympäristö jättää merkittävän jälkensä aivojen rakenteisiin eli aivot ovat jatkuvasa muutosvalmiudessa suhteessa ympäristöön. Aivojen muokkautumiskyky antaa oppimiselle suuren roolin tunteiden tulkinnessa ja hallinnassa. Ihmisten pitkä lapsuus aika ja ympäristövaiikutukset ovat olennaisia aivojen kehittymiselle, mikä tukee psykohistorian oletuksia lapsuuden suuresta merkityksestä ihmisen kokemusmaailmassa. Aivojen plastisuus on kuitenkin ominaisuus, joka säilyy kuolemaan saakka, vaikka muokkauskyky väheneekin iän myötä.

Koska tunteet tuntemuksina ovat tietoisia, on niitä mahdollisuus kypsyttää ja oppia niistä. Neuroplastisuuden yhteyttä maltilliseen kieli-konstruktivismiin puoltaa havainto, jonka mukaan eri kieli- ja kulttuurialueiden lingvistiset rakenteet saattavat vaikuttaa aivojen rakenteisiin ja tunteiden kokemiseen.⁵⁹ Toisaalta suurten

55. Damasio (2003) 40, 139, 163.

56. Tuomas Tepora (2011) *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*, Helsinki: WSOY; ks. myös Ville Kivimäki & Tuomas Tepora (2009) 'War of Hearts: Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland During World War II', *Journal of Social History* 43, 285–305.

57. Steven Pinker (2011) *The Better Angels of our Nature. The Decline of Violence in History and Its Causes*, London: Allen Lane.

58. Stearns (1994).

59. Lee Xenakis Blonder (1999) 'Brain and Emotion Relations in Culturally Diverse Populations', teoksessa *Biocultural Approaches to the Emotions*, 289.

muutosten yhteydessä aivojen neurologinen sopeutumiskapasiteetti voi ylittyä ja johtaa konflikteihin ympäristön kanssa, esimerkiksi ihmisen muuttaessa vieraaseen kulttuuriin. Rationaalisesti ihminen voi jopa kokea järjettömäksi oman vastenmielisyyden tunteensa uutta ympäristöä kohtaan, mutta ei voi tunteilleen mitään.⁶⁰ Neurotieteiden tulokset eivät siis edusta puhdasta universalismia tai presentismia, vaan antavat historialliselle vaihtelulle sijan tunteiden tulkinnassa.

Yhteydet limbisen järjestelmän ja aivokuoren välillä saattavat opettaa toisiaan.⁶¹ Tunteet liittyvät näin osaksi kognitiota ja esimerkiksi rationaalista päättelyä. Tämä on taso, jolla tunteiden kielellinen ja symbolinen merkityksenanto, ”muutos”, tapahtuu. Päätöksenteko on aina myös tunteellista, tai niin kuin Antonio Damasio asian ilmaisee, ilman intuitiivista ”perstuntu-maa” (*gut-feeling*) ei ihmisellä ole järkevää päätöksentekokykyä.⁶²

Edellä kuvatun valossa on mahdollista ajatella, että sivilisaatioteorioiden oletama tunnenormiston muuttuminen pidättyvyyttä puoltavaksi saattaa hyvinkin liittyä myös kasvatuksen ja ympäristön aivoihin jättämiin, rauhallisuutta korostaviin rakenteisiin.⁶³ Yksilöpsykologisesti tämä lienee selvää, mutta vahvaa näyttöä on myös siitä, että inhimillinen kyky väkivaltaan ei tilanteen niin ”vaatiessa” ole kadonnut mihinkään.⁶⁴ Selitys, jonka mukaan ympäristöä on muokattu suuntaan, joka herättää ihmisissä vähemmän aggressiota, ei silti ole menettänyt merkitystään. Aivojen rakenteellisten muutosten korostaminen ei nimittäin käytännössä eroa ihmistieteiden jo aiemmin esittämistä oivalluksista: neurotieteiden tulokset voikin tulkita joko kulttuurin biologisoinniksi tai, niin kuin tässä artikkelissa, ihmistieteiden oivallusten tueksi ja uusien näkökulmien avaajaksi.

Sosiaaliset tunteet ja neurotieteet

Neurotieteellisessä tunteiden tutkimuksessa on tähän asti korostunut perustunteiden rooli, il-

meisesti niiden suhteellisesti helpon tutkittavuuden takia, mutta monimutkaisilla, sosiaalisilla ja ”itsetietoisilla” tunteilla on neurologiansa yhtäläillä: ne eivät välttämättä ole vain geneettisesti vaistomaisia vaan oppimisen kautta kypsyneitä. Neurotieteiden ja historian yhdistämistä on alustavasti koettanut Daniel Lord Smail, jonka ”syvä historia” pohtii historiallista muutosta ja kulttuuria aivojen rakenteissa tapahtuneen sopeutumisen, lyhyen aikavälin geneettisen muutoksen, ihmisen luoman ympäristön aivoille asettaman paineen ja tarkoituksella aiheutettujen muutosten, kuten nautinto- ja huumausaineiden, vaikutusten kautta. Ihmisen kulttuurin toiminta muokkaa jatkuvasti myös hänen fysiologiaansa, mikä puolestaan vaikuttaa siihen kuinka ympäristö koetaan. Ongelmana tällaisessa työssä voi katsoa kuitenkin olevan soveltuvan lähdeaineiston puute.⁶⁵

60. Edelman (2006), 27–34; Bruce E. Wexler (2006) *Brain and Culture. Neurobiology, Ideology, and Social Change*, Cambridge, MA: MIT Press.

61. Laughlin & Throop (1999) 348.

62. Damasion esimerkissä tietystä rajatusta kasvaimen aiheuttamasta aivovammasta kärsinyt potilas ei kyennyt loogiseen päätöksentekoon sosiaalisissa tilanteissa. Hän kykeni rationaalisesti esittämään lukuisia järjestyksiä vaihtoehtoja, mutta ei osoittanut mitään loogikkaa lopullisissa päätöksissä, sillä hän ei *tuntenut* niiden suhteen mitään; kaikki vaihtoehdot olivat samanarvoisia. Sama päti hänen ihmissuhteissaan. Damasion mukaan vaurioitunut aivojen osa liitti emotionaalisen sosiaalisten seurausten hahmotuskyvyn rationaaliseen päättelyyn. Damasiolle tämä oli osoitus tunteiden tärkeästä roolista osana kognitiivista päättelyä, ja kuten kirjansa nimi kertoo, Descartesin virheestä. Tunteet ja järki eivät ole täysin erillisiä aivojen ilmiöitä eikä rationaalista päättelyä voi eristää muista ruumiillisista toiminnoista. Damasio (1994) 34–51.

63. Eliasian freudilaisittain orientoitunut sivilisaatioteoria itse asiassa oletti ihmisten sisäistävän sosiaaliset normit osaksi psykologista yksilörakennetta, yliminää.

64. Christopher R. Browning (1999/1992) *Aivan tavallisia rivimiehiä. 101. reservipoliisipataljoona ja ”lopullinen ratkaisu” Puolassa*, Helsinki: Art House; James Waller (2002) *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, Oxford: Oxford University Press.

65. Daniel Lord Smail (2008) *On Deep History and the Brain*, Berkeley: University of California Press.

Historiallisesti ja yhteiskuntatieteellisesti ajateltuina sellaiset biologien ja evoluutiopsykologien tutkimukset, kuin Paul Ekmanin, jossa onnistuttiin osoittamaan eri kulttuurien edustajien ilmentävän yhtenevillä kasvojen ilmeillä samoja tunteita,⁶⁶ tuntuvat puolinaisilta. Ekmanin havainto epäilemättä on vahva näyttö ihmisen laji-tyypillisistä ominaisuuksista ja tunteiden ja niiden ainakin osittain vaistonvaraisen ilmaisun universaaliudesta: ihmisillä lienee tietty määrä sisäsyntyisiä ja pitkälti kontrolloimattomia perustunteita, jotka ovat kiinteä osa inhimillistä kokemusta. Suuri osa ihmisen tunteista liittyy monimutkaiseen sosiaalisiin prosesseihin, joiden suora lukeminen kasvoista tai muista eleistä on mahdotonta tai oikeastaan jopa banaalia.⁶⁷ Päin ajavan auton, petoeläimen tai pommitusten spontaani pelkääminen, kauhu, eroaa merkittävästi vaikeasti määriteltävästä maailmantuskasta, pelottavan tilanteen tietoisesta odottamisesta tai arkisemmista sosiaalisista peloista. Jälkimmäiset edellyttävät älyllisiä toimintoja, jotka ovat sosiaalisen ja kulttuurisen merkityksenannon piirissä eli osa kognitiota, ja siten historiallisia.

Pelkoa ja sen muuttuvia merkityksiä onkin tutkittu historiassa kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisesti.⁶⁸ Viha on toinen kiistatta yleisinhimillinen tunne, jonka historiallisia ulottuvuuksia on tarkasteltu enemmänkin. Myös muutamat muut yleisesti länsimaissa tunnustetut tunteet ovat saaneet akateemiset historiansa.⁶⁹ Hyvällä syyllä voi kysyä, eikö tietyillä tunteilla ole historiaa nimenomaan niiden muuttuvien ajallisten merkitysten vuoksi? Eikö ole selvää että Jane Austenin hahmottamassa ylpeydessä⁷⁰ on kyse eri asiasta kuin nykyisessä *gay pridessa*? Kuitenkin ne ovat samanaikaisesti käsitteitä ja konkreettisia tunnekokemuksia. Ne ovat eri tavoin ajallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti määrittyneitä tunteita; itse asiassa niiden voi hyvällä syyllä sanoa viittaa-vaan erilaisiin tunteisiin: säädyltään ylhäisen omahyväisyyteen ja identiteetiltään marginaalis-
sa olevan omanarvontuntoon ja emansipaatioon.

Yhteiskuntien järjestäytymisen erilaisuus, tekninen kehitys ja valtava variaatio samantyyppistenkin yhteiskuntien välillä vaikuttavat tunteiden määrittelyn lisäksi niiden kognitiiviseen kokemiseen.⁷¹ Mikäli stressi tai masennus määritellään tunteiksi eikä vain psyykkisiksi tiloiksi tai häiriöiksi, lienee selvää, että niiden kokemisessa on suurta vaihtelua ajassa, paikassa ja kulttuurisesti määrittyneissä oireissa.⁷² Lienee myös selvää, että esimerkiksi meidän ymmärtämämme nostalgia on tunteena käsittämätön epälineaarista aikaa elävälle metsästäjä-keräilijälle, niin kuin kokemamme epävarmuus alati muuttuvassa maailmassa eroaa kokemuksena esimodernin maailman tulevaisuuspeleista.⁷³ Käsitteinä ymmärrettyinä tunteet ovat usein selvästi poliittisia, mutta myös kokemuksiina niillä on poliittinen ulottuvuus. Tunteet ovat poliittisia ja sosiaalisia myös siksi, että usein niillä ja niiden avulla

66. Paul Ekman (1972) *Emotion in the Human Face. Guidelines for Research and an Integration of Findings*, Oxford: Pergamon Press; tiivis esitys Ekmanin kritiikistä, ks. Barbara H. Rosenwein (2010) 'Problems and Methods in the History of Emotions', *Passions in Context* 1, 1–32 (5–7).

67. Vrt. Gross (2006) 32–35.

68. Joanna Bourke (2005) *Fear. A Cultural History*, London: Virago; ks. myös Delumeau (1978); Stearns (2006).

69. Viha: Stearns & Stearns (1989); Bessel (2005); kateus ja mustasukkaisuus: Peter N. Stearns (1989) *Jealousy. The Evolution of an Emotion in American History*, New York: New York University Press.

70. Jane Austen (1996/1813) *Ylpeys ja ennakkoluulo*, Helsinki: WSOY. Austenilainen järjen ja tunteen synteesi muistuttaa melko paljon mielen ja ruumiin yhteistoimintaa tunteellisen tiedon tuottamisessa: tunteet eivät johda vain harhaan, vaan ovat elimellinen osa rationaalisen ja sosiaalisesti merkittävän tiedon syntyä.

71. Kagan (2007) 142–189.

72. Shorter (2005).

73. Vrt. Kagan (2007), 200–201. Psykologi Kagan kyseenalaistaa perustunneidean juuri tästä syystä: hänen mukaansa ihmisten yleisesti tuntemat tunteet vaikuttavat universaaleilta, koska yhteisöt ovat rakentuneet siten, että ne herättävät ihmisissä yleisesti samantyyppisiä tunteita. Toisaalta hän kuitenkin esittää, että esimerkiksi moderni epävarmuus ja eksistentiaalinen tyhjyys ovat täysin uniikkeja tunteita, joita on turha palauttaa yleisinhimilliseen, tulevaisuuteen varautuvaan epävarmuuteen.

kuvataan, tulkitaan ja muokataan *toisten* olemista, käytöstä ja mielipiteitä.

Neurotieteet kuitenkin asettavat tunteille tiettyjä rajoituksia: tunnemuutos ymmärretään ympäristön luomana tunnevaihteluna. On hyvä huomata ero pitkän aikavälin tunnekokemusten ja -normien muutoksessa ja lyhyemmän aikajakson vaihteluissa. Esimerkiksi paljon tutkittujen perheen sisäisten kiintymyssuhteiden voi olettaa vaihtelevan jopa enemmän lyhyen aikavälin muutoksien, kuten nälänhädän, aikana, jolloin Abraham Maslow'n tarvehierarkiaa⁷⁴ seuraten vaikkapa vanhempien kynnyksien hylätään lapsensa madaltuu. Samaten modernin ajan sotakaudet ovat poikkeusaikoja, joiden aiheuttamia muutoksia tunnenormeissa ja -kokemuksissa olisi syytä tarkastella pidemmän aikavälin muuttujia vasten. Siitä huolimatta poikkeukselliset ajaksot saattavat tarjota tunteista kiinnostuneelle historioitsijalle kallisarvoista lähteaineistoa. Esimerkiksi tunteiden historian ja väkivallan suhde on vähän tutkittua. Kuinka 1900-luvun suursodat sopivat kuvaan 1900-luvusta tunnekontrollin vuosisatana? Vai merkitseekö vasta toisen maailmansodan jälkeen Länsi-Euroopassa yleistynyt amerikkalaisvetoinen "viileyden" ihanne juuri sitä, että aggressio sodan muodossa on ulkoistettu pois omalta mantereelta? Sotien ulkopuolinen – mutta myös sotaisa – väkivalta on kiistatta länsimaissa vähäisempää nyt kuin koskaan.

Tunteet ovat koettuina fenomenologisia, sillä tunteminen tapahtuu subjektiivisessa suhteessa ympäristöön; ihmisen tunne-elämä ei ole aivokuvien ennustettavissa. Pelko on aina jonkin pelkoa ja rakkaus rakkautta jotakin kohtaan, vaikka tunteiden fysiologia määrittääkin tuntemisen raja-arvot. Toisin sanoen tunteet ovat relationaalisia ja osittain kognitiivisina kokemuksina ne liittyvät rationaaliseen ajatteluun sekä monimutkaisiin sosiaalisiin päätöksiin ja verkostoihin. Tunteminen on paitsi ajallista, myös tilallista.

On perusteltua sanoa tunteiden muodostuvan sosiaalisen ja biologisen yhtymäkohdassa

(muistaen, että sosiaalinen ei automaattisesti tee toiminnan motiiveista epägeneettisiä). Inhimillisellä kokemisella on ikään kuin rajattu kyky tuntea, mutta rajaton määrä mahdollisuuksia tunteiden tulkitsemiseksi ja niiden kulttuuriseksi ja kognitiiviseksi kehittämiseksi, mikä alkaa ihmisen tunne-elämää eniten muokkaavana pitkänä aikuistumisaikana, mutta jatkuu aivojen neuroplastisuuden vuoksi läpi elämän. Ennen kaikkea yhteiskunnalliset instituutiot, perinteet ja valta-asetelmat ohjaavat tunteita kohti hyväksytyjä kohteita. Tunteiden ohjailu ja "tunnepuhe" on helppo nähdä vallan välineinä: milloin ja missä olosuhteissa kenelläkin on oikeus tietynlaisiin tunteisiin?

Helposti voisi ajatella, että historian tutkimus keskittyy havainnoimaan muutosta tunnekäsitteissä ja -normeissa sekä niitä prosesseja, joista nämä muutokset johtuvat ja minkälaisiin ilmiöihin muuttuneet normit puolestaan vaikuttavat; näinhän käytännössä on tähän mennessä toimittu. Ei kuitenkaan ole syytä unohtaa tunteita biologisesti ja psykologisesti ihmisen käyttäytymiseen vaikuttavina ilmiöinä. Itse asiassa ihmisen toiminta yksilöinä tai ryhmässä monissa poikkeustilanteissa ja tämän toiminnan näennäinen irrationaalisuus tuntuisi muodostavan historiallisen jatkuvuuden, jolla on historiallista selitysvoimaa. Tässä kohdin ei tarvitse luottaa (evoluutiiviseen) edistykseen, vaan huomioida historiaan kuuluva edistyksetön sykliisyys: esimerkiksi yhteiskunnallisissa kriiseissä vaihtuvat olosuhteet, mutta ajasta ja kulttuurista riippumatta samat tunteet varioivat kulttuurisia merkityksiä ja nyansoivat tunnekokemuksia.

Jotta tunteiden historiaa voi hedelmällisesti tutkia, on pyrittävä määrittämään inhimillisen

74. Vuonna 1943 julkaistussa tarvehierarkiassa on viisi perustavasta korkeimpaan nousevaa tasoa: fysiologiset tarpeet, turvallisuuden tarpeet, yhteenkuuluvuuden ja rakkauden tarpeet, arvonannon tarpeet ja itsensä toteuttamisen tarpeet. Hierarkia on suuntaa-antava, ja käytän sitä tässä yhteydessä heuristisesti.

tuntemisen reunaehdot. Tunteiden historiassa olisi syytä entistä rohkeammin pyrkiä yhdistämään tunnenormien ja tunnekokemusten leikkauksia historialliseksi analyysiksi. Tässä kohtaa esimerkiksi sota-aikojen ristiriitaisten tunnekokemusten ja samaan aikaan vahvistuvien ja heikkenevien normien kohtaamiset ovat mielenkiintoisia ja metodologisesti avoimia. Luja yhteenkuuluvuus ja ihanteettomuus voivat olla yleisinhimillisiä reaktioita tapahtumiin, mutta niillä lienee myös aktiivisesti uusia merkityksiä ja nyansoituneita tunteita luova vaikutus.

Tunteet tiedostamattoman ja tiedostetun välittäjinä

Kuten todettu, ei liene syytä enää korostaa tunteiden äärikonstruktiivista muotoa, sillä tunteiden laaja peruskirjo, ts. ihmisen käyttäytyminen, näyttäisi olevan ympäristön muunteluvaikutus huomioiden kaikkialla samankaltaista, vaikka niiden kuvaamisessa, ilmaisussa, symbolisatiossa ja hallinnassa on eroja. Nämä erot toki vaikuttavat tunteiden kognitiiviseen kokemiseen; mikä on sallittua, mikä vaiettua, mikä ”tunteetonta”? Vastaavasti juuri tämän vuoksi myöskään reduktionistinen evoluutiopsykologia kaikitietävine geeneineen ei avaa neuroplastisen ihmismielen aivoituksia.⁷⁵

Tunnehistorioitsijoiden ja aivotutkijoiden tarkastelun jälkeen olemme valmiita tekemään muutaman johtopäätöksen, jotka asettavat tunteiden tutkimuksen piirun verran useimpien tunnehistorioitsijoiden sosiaalisesta konstruktivismista ja kognitiivisesta psykologiasta ammentavia tulkintoja neuroystävällisempään ja ruumiillisempaan suuntaan, mutta eivät kuitenkaan kiistä tunteiden irrottamattomasti sosiaalisia, historiallisia ja konstruktivistisia puolia. Konstruktivismi on sijoittanut tunteet sosiaaliin suhteisiin, joista ne ovat hahmottamassani mallissa otettu takaisin yhteyteen ihmisruumiin kanssa.

Neurotieteiden anti historialle voisi näin löytä sen asettamista rajoista ja suuntaviivoista

inhimilliselle kokemukselle. Se voisi auttaa myös ymmärtämään sosiaalisen ympäristön ja kulttuurin piirtymistä aivojen rakenteisiin, mutta myös sitä, kuinka ihminen pyrkii muokkaamaan ympäristöään omien, viimekädessä aivoihin varastoituneiden, kokemusten, tunteiden ja muistojen ohjaamina.⁷⁶ Tämän vuoksi tietokoneterminologinen yksinkertaistus aivoista hardwarena ja kulttuurista softwarena ei toimi. Juha Siltala mukailen inhimillinen tietoisuus on aina laadultaan kulttuurista, vaikka näiden merkitysten kokeminen välittyikin aivoissa synapsien välittäjäaineiden ja hormonien kautta.⁷⁷ Tunteet merkitsevät navigointia (sosiaalisen) ympäristön ja yksilön välillä, ja samalla tunteiden historia merkitsee jatkuvaa vuoropuhelua biologian ja kulttuurin välillä. Ehdotankin, että tunteita voisi tarkastella sekä aktiivisina (tavoitteellisina) että reaktiivisina (kontrolloimattomina) ilmiöinä, jotka välittävät informaatiota tiedostamattoman ja tiedostetun välillä.

Tunteilla on perustavanlaatuinen biologinen merkitys, eivätkä ne näin tiukasti ymmärrettyinä muutu historiassa vaan luonnonhistoriassa (tosin geneettisiä, aivoihin vaikuttavia muutoksia voi tapahtua historiallisenkin ajan puitteissa).⁷⁸ Tunteet ovat osittain kontrolloimattomia ja tiedostamattomia, mutta tuntemuksina ne ovat osa tietoisuutta sekä kognitiivista päättelyä. Ihmisten kyky tulkita tunteita kuitenkin muuttuu aivojen sopeutumiskyvyn takia ja tämä johtaa tunnevaihteluun ja tunteiden kulttuuriseen nyansointiin. Lisäksi, kuten Stearns ja Reddy

75. Paul W. Turke (1990) 'Which Humans Behave Adaptively, and Why Does it Matter?', *Ethology and Sociobiology* 11, 305–339 (315). Evoluutiivista antropologiaa edustavan Turken mukaan evoluutiopsykologia ei huomio riittävästi neurotieteen tuloksia aivojen jatkuvasta sopeutumisesta. Hänen artikkelinsa on tosin jo yli kaksikymmentä vuotta vanha; Rosenwein (2010) 8.

76. Edelman (2006) 24–25.

77. Siltala (2006) 44.

78. Smail (2008) 147–148. – *Nyt julkaistu Tuomas Teporan artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin.*

huomauttavat, tunteet ovat tärkeä osa institutionaalista vallankäyttöä: ihmisten kokemusmaailman hallinta ja muokaus on tehokkainta – ja vaarallisinta – kontrollia. Se, jolla on oikeus omiin tunteisiinsa, on vallassa, niin ihmis- kuin yhteiskuntasuhteissakin. Tunnevapaus ymmärrettynä pyrkimykseen vapaudeksi tunnekonflikteista saattaa olla käyttökelpoinen tunteiden historian työkalu.

Tunteiden kohteet vaihtuvat eri aikoina ja erilaiset yhteiskunnalliset asetelmat puoltavat tietynlaista tunneilmaisua ja tiettyjä tunteita. Tunteiden historiaa ei kuitenkaan voi kirjoittaa otta-

matta huomioon tunteiden reaktiivisia, tiedostamattomia ja ”irrationaalisia” puolia; emotioiden kielellinen hahmotus luo tunteista välttämättömiä ja ymmärrettäviä käsitteitä ja normeja, mutta sellaisenaan ne jäävät lopulta pelkäksi alati muuttuvaksi diskurssiksi. Seuraava, laajaa paneutumista tarvitseva haaste onkin soveltaa tunteiden historian teoriaa käytännön metodologiaksi ja historiankirjoitukseksi, joka huomioi tunnevaihtelun ja -kontrollin merkityksen historian aktiivisena luojana ja kulttuurin rakennusaineena, mutta kykenee hahmottamaan ihmisen käyttäytymisen ja kulttuurin rajallisuuden.